

HÁZASSÁG ÉS VÁLÁS KÖZÉPOSZTÁLYI IDENTITÁSSAL – PRAXIS ÉS ATTITÜDÖK

A középosztályi biztonság- és stabilitásigény

A középosztályok megkülönböztető jegyei közé sorolják egy adott társadalomban az átlagosnál jobb anyagi-gazdasági helyzetet, a magasabb műveltséget és birtokolt szimbolikus tőkét, ezen belül a kapcsolati tőke más rétegekhez viszonyított magasabb értékét, s az ezek alapján kialakuló kedvezőbb piacképességet. Mindezek következtében a középosztályok az alacsonyabb státuszpozíciót betöltökhöz képest többnyire nagyobb autonómiával, több szabadsággal szervezhetik életüket, alakíthatják életstílusukat. Ugyanakkor rendszerint féltve őrzik relatív jólétüket, nagyra értékelve a biztonságot és stabilitást (Giddens 1973, Róbert-Sági 1995; Utasi 1995).

Feltételezhető, hogy fokozott biztonság- és állandóságkeresés, stabilitásigény jellemzi a középosztálybeliek családdal, házassággal kapcsolatos vélekedését és napi gyakorlatát is. A hajdani polgári-középosztályi otthonban a család és a házastársak érzelmi egységének, összetartozásának demonstrálása e rétegre jellemző sajátos igény volt. A középosztályi otthon a „béke” szigete, a nyugalom helye a mozgalmas üzleti életből hazatérő családfő számára, ahol a háziasszony és a többi családtag gondoskodó szeretete jelentette a munka szférájának zaklatottsága utáni biztonságot (Márai é.n.; Hanák 1984; Losonczy 1977).

A középosztályi (és más) házasságokat jobbra valláserkölcsei alapon kötötték, az egyházak szemében pedig a válás bűnnek számít(ott). De bűnnek minősül(t) a szentesített házasság nélküli együttélés is, s a törvényszegőt – kiváltképp a nőt – a „társaság” kiközösítette, megvetés tárgyává tette.

Az arisztokrácia és az őt közvetlen mintának tekintő felső-középosztály értékei és életvitele valamelyest eltért a középosztályok más rétegében szokásostól, ám ők is igyekeztek megőrizni, legalábbis demonstrálni a házasságok egységének látszatát (Veblen 1975; Weisz 1930; De Maggio-Mohr 1985).

Az ipari társadalmakban a modernizáció – elsősorban a nők munkavállalásának hatására – sokat változtatott a hajdani szokásokon, ám a család, s vele együtt a házasság valamennyi szociológiai vizsgálat szerint ma is, szinte minden társadalmi réteg értékrendszerében (a biztonság értékével együtt) az értékpreferenciákban az első helyet foglalja el (Cseh-Szombathy 1979; Utasi 1987).

Az újraformálódó-alakuló magyar középosztályt feltáró kutatás során választ kerestünk arra a kérdésre is, hogy a biztonságra törekvő, kedvező létfeltétele-

ket mindenkor – akár önkorlátozás árán is – megőrizni kívánó középosztályok ma miként vélekednek a családot és házasságot destabilizáló házasság nélküli együttélésről és a házasság felbonthatóságáról, a válásról, a megkérdezettek milyen aránya tekinti életre szóló köteleknek a házasságot, s ítéli el a válást és a házasságon kívüli együttélést.

Nem elégedtünk meg a vélemények feltárásával, igyekeztünk összevetni azokat a házasságmegőrző praxissal is. Vagyis nemcsak a családdal-házassággal kapcsolatos véleményt, attitűdöt kutattuk, hanem azt is, hogy más státuszrétegekhez képest több vagy kevesebb középosztályi házasság bomlik-e fel válással, illetve milyen arányokat ölt a középosztály egyes rétegeiben a házasság nélküli együttélés.

A minta összetétele, a középosztályi identitás kontrollja

A TÁRKI 1994-es nemzetközi családvizsgálatából (N=1500) a középosztályi életformát követők „leválasztásához” a nemzetközileg is elfogadott, ám korántsem tökéletes identifikációs módszert használtuk. Ennek értelmében a megkérdezettek besorolták önmagukat, illetve családjukat az általuk követett életforma szerint az alsó osztálytól a felső osztályig terjedő hatfokú skála valamelyik szintjére.

Ezen a skálán a középosztálybeliek három rétegét különböztettük meg. Az „alsó-középosztályba” sorolta magát a megkérdezettek 18,8 százaléka, a klaszszikus középső „középbe” 30,4, a „felső-középosztályba” 1,8 százalék. Vagyis a három középosztályi réteg valamelyikébe tartozónak tekintette magát a minta 51 százaléka (lásd 1. táblázat).

1. táblázat

*Néhány életfeltétel változó átlaga az önbesorolásos státuszcsoportokban
(N=1500, TÁRKI, 1994)*

életfeltétel változó/ önbesorolásos státuszcsoport	iskolai vég- zettség	apa iskolai vég- zettsége	havi nettó jövedelem (ezer Ft)	barátok száma	minta együtt N	százalék
alsó osztály	2,0	1,6	10 767	4,6	132	8,9
munkásosztály	2,3	1,7	13 537	6,6	579	39,2
alsó-közép	3,6	2,4	17 826	6,1	278	18,8
közép	4,0	2,7	20 050	6,5	449	30,4
felső-közép	5,7	4,7	34 238	9,0	26	1,8
felső	5,2	2,0	84 000	1,7	4	0,3
egyéb	3,1	2,1	14 240	7,3	10	0,6
átlag	3,0	2,1	16 419	6,3	1478	100,6

Az önbesorolós státuszkategóriák között a középosztályi rétegek mindegyikében a megkérdezettek *műveltsége-iskolázottsága* a népességi átlag fölött van. Egy iskolai végzettséget mérő ötfokú indexen az „alsó-közép” éppen hogy meghaladja az átlagot, a „középosztályiak” már jóval felette vannak a népességi átlagnak, de kiemelkedően magas arányokat az önmagukat a „felső-középosztályba” sorolók körében találunk.

A középosztályi tudattal élők származási műveltségi szintjét az *apák iskolai végzettségével* ellenőrizve, a megkérdezettek iskolázottságával kapcsolatban már tapasztalt trendet találjuk. Vagyis mind a származási család műveltségi szintje, mind saját műveltségi-kulturális és kapcsolati tőkéje alapján azok alkotják a társadalom kiemelkedő státuszcsoportját, akik a „felső-középosztályba” sorolták magukat, ám a középosztályok mindegyikének átlagos műveltsége magasabb a népességi átlagnál.

A magas műveltséggel rendelkezőknek nagyobb esélye van arra is, hogy *kapcsolatokkal* bővítsék szimbolikus vagyonukat (Granovetter 1973; Wellman 1983; Utasi 1991; 1994; Weber 1987). A *barátok száma*, illetve egy főre jutó átlaga alapján az alsó-középosztályba tartozók valamivel átlag alatti „kapcsolati vagyonnal” rendelkeznek. Az alsó-középosztályi identitással élőket még kötelékeik erősen fűzik az alattuk elhelyezkedőkhöz, hiszen sokan közülük még új jövevények a középosztályban. Részben státuszközi helyzetükkel azonban régi kapcsolataik nagy részét sokan már elveszítették, miközben az új körbe integráló kötelékeik még csak most szerveződnek.

A középső „középosztályba” tartozók barátok számával mért kapcsolati vagyona már némileg magasabb a népességi minta átlagánál, a „felső-középosztály” pedig kitűnik a barátok számával is, s hipotézisünk szerint az általuk nyerhető kapcsolati tőke mértékével, nagyságával is (Utasi 1995).

A szociológia-elmélet szerint a középosztályokat a náluk alacsonyabb státuszúaknál *kedvezőbb jövedelem* is jellemzi (Weber 1987). A megkérdezettek havi összes nettó jövedelme az alsó osztálytól a középosztály középső rétegéig a státuszhierarchián felfelé haladva ugyan egyenletesen, ám kategóriánként csak kismértékben emelkedik. Kétségtelenül már az alsó-középosztály átlagjövedelme is meghaladja a teljes minta átlagát, ám az egyes státuszcsoportok közötti különbség mindössze 20–30 százalék. Ezzel szemben ugrásszerűen megnő a különbség a középső középosztály és felső-középosztály között. A felső-középosztályba tartozók átlagjövedelme a középosztálybeliekéhez viszonyítva 60 százalékkal emelkedik.

Elfogadva azt a tételt, hogy az életstílus mintaadó rétegei a társadalom felső osztályai (Weber 1987; Veblen 1975; Losonczy 1977), úgy gondoljuk, hogy a középosztály életstílus-mintáit elsősorban a legkedvezőbb helyzetben lévő „felső-középosztály” szolgáltatja. Ennek alapján a felső-középosztály családi stabilitással kapcsolatos nézeteiből, gyakorlatából arra is következtethetünk, hogy a

SEXISTA

BÁROMSA

házasság és család vonatkozásában milyen mintát találnak a társadalmi hierarchia alacsonyabb szintjein elhelyezkedők.

A fentieknek ellentmond az, hogy az adatok szerint az egyes középosztályi rétegek létfeltételeinek minden dimenziójában igen nagy különbségeket regisztráltunk. Ismeretes, hogy az életstílus-választás szabadságát, a minták adaptálását nagymértékben alakítják – korlátozzák vagy másoknál tágítják – a létfeltételek. A megismert adatok alapján feltételezhető az is, hogy a felső középosztály – amelynek életfeltételei jóval kedvezőbbek – életstílusát tekintve jelentős mértékben különbözik a középosztály többi rétegétől, illetve az általa közvetített mintákat lényeges módosítással, átalakítással tudják csak követni a középosztály más rétegei. Úgy gondoljuk, hogy ez vonatkozik a családdal, házassággal összefüggő életstílus-választás területeire is.

A liberális házassági praxis méretei a középosztályokban

A válási arányszám a családok stabilitását jelző legkeményebb mutató. A válás házassági konfliktusmegoldó szerepe ma általánosabb, mint korábban volt, ám az adatok szerint a családok túlnyomó többsége ennek ellenáll, igyekszik megőrizni a konvencionális családi állapotot és a tradicionális házassági kapcsolatot.

A már házasságban, párkapcsolatban éltek ($N=1315$) részmintájának több mint kétharmada él házasságban (67,5%). Elvált vagy válás nélkül költözött külön partnerétől, s így él egyedül közel egytizedük, míg a minta ötöde él özyegyen egyedül. A többiek élettársi közösségben élő hajadonok, elváltak, házasok vagy özyegyek. Vagyis a családi állapot variánsait számba véve fölényesen vezetnek a tradíciókövető együttélés változatai, az attól eltérők jelentős kisebbségben vannak.

Az is kétségtelen, hogy az elváltak, különélők és élettársi közösségben élők együttesen – azaz a hagyományostól eltérő családi állapot variánsait összegezve –, minden hetedik valaha is házasságot kötött megkérdezett a konvencionális-tól eltérő, „renitens” családi állapot kategóriájába tartozik.

A „renitens” családi állapotot jelző kategóriák: az elváltak, különélők és élettársi kapcsolatban élők együttes aránya a teljes mintában ($N=1478$) 12,2 százalék. A teljes mintában értelemszerűen jelentős a még házasságot nem kötöttek aránya is (12,3%), s ennél fogva némileg alacsonyabb a házasságban élőké (59,1%) (lásd 2. táblázat).

2. táblázat

Az önbesorolások középosztályi kategóriák családi állapot szerinti megoszlása
(N=1478, TÁRKI, 1994)

családi állapot	alsó-közép	közép százalék	felső-közép	minta együtt N	százalék
nőtlen, hajadon	11,9	14,3	30,8	185	12,3
nőtlen, hajadon élettárssal	1,4	1,8	–	25	1,7
házas, egyedül	0,4	0,2	–	15	1,0
házas, élettárssal	0,4	0,7	–	10	0,7
házas házastárrsal	63,3	66,1	53,9	887	59,1
elvált	8,6	6,0	7,7	106	7,1
elvált, élettárrsal	1,1	0,9	3,8	21	1,4
özvegy	12,5	10,0	3,8	246	16,4
özvegy, élettárrsal	0,4	0,0	0,0	5	0,3
együtt	100,0	100,0	100,0	1500	100,0

Az elvált státuszúakat (8,5%) és azokat, akik életük során már elváltak, együtt tekintve azt találjuk, hogy a teljes mintában minden hetedik megkérdezett elvált már valaha életében (14,5%). A „középső középosztály” mintaátlag alatti válási arányszámából (12,2%) arra következtethetünk, hogy más rétegekhez képest a középosztály gerince jobban őrzi-védi a családi kapcsolatokat, a házasságok biztonságát, stabilitását. Ezzel szemben a középosztályba nemrég bekerült és integrálódó „alsó-középben” valamelyest a mintaátlag fölötti a válási arányszám (16,2%) (lásd 3. táblázat).

3. táblázat

A valaha elváltak aránya az önbesorolások státuszkategóriákban
(N=1500, TÁRKI, 1994)

önbesorolások státusz	nem vált el		elvált		összesen	
	N	százalék	N	százalék	N	százalék
alsó osztály	111	84,1	21	15,9	132	8,9
munkásosztály	496	85,7	83	14,3	579	39,2
alsó-középosztály	233	83,8	45	16,2	278	18,8
középosztály	394	87,8	55	12,2	449	30,4
felső-középosztály	19	73,1	7	26,9	26	1,8
felső osztály	3	75,0	1	25,0	4	0,3
egyéb	7	70,0	3	30,0	10	0,7
együtt	1263	85,5	215	14,5	1478	100,0

A „felső-közép” kedvező életfeltételei, nagyobb individuális szabadsága a magánélet minden területén szabadabb választást tesz lehetővé. Az adatok szerint a „felső-közép” más rétegekhez viszonyítva gyakoribb partnerváltást is megenged (megengedhet) magának. Ezt meggyőzően igazolja, hogy a részmintába tartozók több mint negyede (26,9%-a) már volt vagy jelenleg elvált.

MARHASÁG!
A KONFIDENCIÁ
INTERVJUKNA
BIZTOS HOGY
NEM MÓZNA KI
ELTÉRÉST A POPULÁCIÓ
A VONATKOLÓ BECSLÉSBEN!

ez nem létezik!

A társadalom túlnyomó többsége tolerálja, sőt sokan természetesnek tekintve elfogadják a házasság előtti, illetve házasság nélküli együttélést. Különösen terjed a házasságkötést megelőző „próbaházasság” (Cseh-Szombathy, 1991). A házasok közül minden nyolcadik megkérdezett (12,4 százalék) együtt élt jelenlegi társával házasságkötésüket megelőzően. A középső „középosztály” a legóvatosabb e tekintetben is, itt a mintaátlagnál kissé alacsonyabb (11,6%), az „alsó-középosztályban” némileg magasabb arányban (13,7%), míg a „felső-középosztály” identitásúak körében a legtöbben (15,4%) vannak azok, akik a házasságkötést megelőzően élettársi kapcsolatban éltek házastársukkal.

A mintába tartozók egy része korábbi partnerével, partnereivel (is) létesíthetett együttélési kapcsolatot. A jelenlegit megelőző együttélési kapcsolatokkal kiegészítve, minden hatodik megkérdezett (a minta 17,1%-a) élt valaha életében házasságkötés nélkül élettársi közösségben. Az alsó-középosztályban ez az arány kissé magasabb az átlagnál (19,1%). A „középosztályba” soroltak ragaszkodnak leginkább a konvenciókhoz, a házasságkötés vonatkozásában közöttük átlag alatti (15,8%) azok aránya, akik életük során valaha is házasság nélkül éltek együtt. A „felső-középosztályba” tartozóknak azonban több mint negyede (26,9%) élt már házasság nélküli életközösségben. Így a minta „felső-középosztályi” identitású csoportja házassági-együttélési konvenciókat negligáló praxisával kétségtelenül kiemelkedik az átlagból (lásd 4. táblázat).

4. táblázat

Házasságkötés nélküli együttélés adatai az önbesorolások státuszok metszetében (N=1500, TÁRKI, 1994)

házasságkötés nélküli együttélés önbesorolások státusz	jelenlegi partnerrel, házastárssal (N=188) százalék	korábbi (N=97) százalék	élete során volt élettársa együtt (N=252)
alsó osztály	16,7	6,8	19,7
munkásosztály	10,9	6,2	15,5
alsó-középosztály	13,7	6,5	19,1
középosztály	11,6	6,0	15,8
felső-középosztály	15,4	15,4	26,9
felső osztály	50,0	25,0	50,0
együtt	20,0	25,0	30,0
együtt	12,4	6,6	17,1

A házasság nélküli együttélésre és a válásra vonatkozó adatok egyaránt azt jelzik, hogy a középosztály középső részét, gerincét alkotó rétegbe tartozók azok, akik az „arany középpútnak” megfelelő önbesorolást választották, a középosztály többi rétegéhez, de a társadalmi hierarchia más rétegeihez képest is fontosabbnak tekintik a tradicionális házassági-családi kapcsolatot, vagyis erőteljesebben őrzik magánéletük stabilitását, biztonságát. Ezzel a gyakorlattal legszembetűnőb-

ben a középosztály legmagasabb státuszrétegétől; a „felső-középosztálybeliektől” különböznek.

A konvencionális házassági kapcsolat tiszteletben tartása vagy negligálása vonatkozásában tehát egyáltalán nem tekinthető egységesnek a középosztály. Az egyes középosztályi rétegek differenciált életfeltételei a családi stabilitás eltérő igény szintjét eredményezik. Feltételezhetjük, hogy a középrétegeket tekintve a legkedvezőbb felételek között élő „felső-középosztálybeliek” autonómiája, s ezáltal életstílusválasztási szabadsága oly mértékű, hogy ezt sok esetben kiterjesztik a partnerválasztás „szabadságára” is, s ezzel együtt értelemszerűen a válás és a házasságkötés nélküli együttélés gyakorlatára. Javaik bősége olyan biztonságot jelent életvitelük alakításakor, hogy mernek „kockáztatni”, változtatni. Könnyebben tudják és merik vállalni a családi stabilitás feladását, a gazdasági helyzet (átmeneti) gyengülését is.

Az alsó-középosztálybeliek még épphogy csak elérték a középosztályi életfeltételek alapszintjét, birtokolt javaik mértéke épphogy meghaladja a társadalmi átlagét, kevesebb a védeni való vagyonuk, kevésbé van miért ragaszkodniuk a biztonsághoz, állandósághoz, mint a középosztály magját, törzsét jelentő középső rétegnek. A „klasszikus közép” bizonyára komoly erőfeszítéssel őrzi a házassági-családi kapcsolatot. A modern ipari társadalmakban kitermelődött életformák a korábbinál több konfliktust gerjesztenek családon belül, házastársak között. A középosztály középső rétegében sem kevesebb a konfliktus mint másutt, ám kevesebben vannak azok, akik a házassági konfliktusokat válással oldják meg, és akik a párválasztásban az élettársi kapcsolatot preferálják.

Vélemények a családról és a válásról

A válási adatokból nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy a társadalom eltérő feltételek között élő rétegeiben az emberek milyen arányban képesek vagy nem képesek fenntartani a már megkötött házasságot, illetve milyen arányban választottak már valaha életükben a konvencionálistól eltérő életkörülményt.

A családi-házassági praxisra utaló információk után afelől érdeklődtünk, hogy a megkérdezettek miként gondolkodnak, milyen véleményt fogalmaznak meg a családról, házasságról, házastársi-családi kapcsolatról és a válásról. Mi jellemzi a házasság felbontásával és a házasság nélküli együttéléssel kapcsolatos középosztályi véleményeket, értékeket?

Az attitűd-változók egyike arra vonatkozott, hogy *miként vélekednek a megkérdezettek a házasság nélküli életközösségről.* (A házassággal kapcsolatos attitűdöket szimbolizáló ötfokú skálákon – a „teljesen egyetért”-től az „egyáltalán nem ért egyet” fokozatig – kellett a válaszadóknak megjelölniük a számukra megfelelő kategóriát.) Az átlagok szerint az alsó-osztálytól a felső-osztályig ha-

ladó önbesorolásos státushierarchia mentén egyértelműen emelkedik a házasságon kívüli életközösséget elfogadók, legalábbis tolerálók aránya. Szembetűnő, hogy az egyes státuszrétegek közötti (vélemény)különbség igen kicsi. A „középosztálybeliek” alsó két rétegének felfogása közel áll a „munkásosztályba” és az „alsó-osztályba” soroltak véleményéhez, de nem különbözik túlságosan a „felső-középosztályé” sem.

Egy másik attitűd-változó a házasság szigorúan konvencionális, valláserkölcsei felfogásával kapcsolatos véleményt tesztelte. Az attitűd-változó szerint „Egy házaspárnak együtt kellene maradni még akkor is, ha nincs gyerekük, és nem jönnek jól ki egymással”. Vagyis az egyszer megkötött házasságot nem lenne szabad felbontani. *A házasságok felbonthatatlanságának, minden körülmények közötti egybentartásának elvét a legkevésbé a „felső-középosztály” és a „középosztály” fogadja el, míg a legszigorúbbak e kérdés vonatkozásában, tehát leginkább egyetértenek a házasságok felbonthatatlanságával az „alsó-osztályba” soroltak.*

A szigorúan tradicionális házassági attitűd

Az iménti két attitűd-változóból a házasság minden körülmények közötti felbonthatatlanságával teljes mértékben egyetértők és a házasságon kívüli együttélést mindenkor teljesen elutasítók házasságról-családról alkotott véleményét szigorúan tradíció-követőnek tekintettük.

E két attitűdöt jelző indikátorból létrehozott indexet felhasználva kívántuk azonosítani azokat, akik a végsőkéig ragaszkodnak a megkötött házasság egybentartásához és/vagy határozottan elvetik a házasság nélküli együttélést (KONZERIV). E mérce szerint a házassággal kapcsolatos véleményében következetesen tradicionális a megkérdezettek több mint egyötöde (22,0%), a státushierarchián felfelé haladva egyértelműen csökkenő aránnyal. A házasság minden körülmények közötti megőrzését hirdetők és/vagy a házasság nélküli együttélést elvetők között találjuk az alsó-osztály harmadát (34,1%), a munkásosztályba soroltak negyedét (23,1%), az „alsó-középosztályba” (20,5%) és a „középosztályba” (18,0%) tartozók mintegy ötödét, a „felső-középnék” pedig, jelentős aránycsökkenéssel, alig több mint egytizedét (11,5%) (lásd 5. táblázat).

5. táblázat

A szigorúan konvencionális attitűd követőinek aránya az önbesorolós státuszok metszetében (N=1500, TÁRKI, 1994)

konvenciókövető attitűdök önbesorolós státusz	a házasság nélküli együttélés elfogadhatatlan		a válás elfogadhatatlan		elutasítja a válást és együttélést	
	N	százalék	N	százalék	N	százalék
alsó osztály	28	21,2	24	18,2	45	34,1
munkásosztály	105	18,1	48	8,3	134	23,2
alsó-középosztály	43	15,5	24	8,6	57	20,5
középosztály	62	13,8	27	6,0	8,1	18,1
felső-középosztály	3	11,5	–	0,0	3	11,5
felső osztály	0	0,0	–	0,0	–	–
egyéb	2	20,0	4	40,0	5	50,0
együtt	243	16,4	127	8,6	325	22,0

A különböző életfeltételi metszetben végzett vizsgálat azt is jelezte, hogy a házasság és együttélés kérdésében a szigorúan konvenciókhoz ragaszkodó érték-követők aránya meredeken csökken az iskolai végzettség és az apák műveltségi szintjének emelkedésével.

A házassággal kapcsolatos liberális praxis és szigorúan tradíciókövető teória összevetése

A teória és praxis – mint az élet számos más területén – a házasság vonatkozásában sem mindig kerül szinkronba egymással. Feltételeztük, hogy a házassággal kapcsolatban szigorú-konvencionális elveket megfogalmazók között is található olyanok, akik saját gyakorlatukban mégiscsak eltértek házasságfelfogásuktól, véleményükben megfogalmazott konvenciókövető értékeiktől. Azt vizsgáltuk, hogy a válást és együttélést szavakban elvetők között található-e olyanok, akik már valaha elváltak (1), és/vagy akik jelenlegi, esetleg korábbi partnerükkel valamikor élettársi közösségben éltek (2), azaz a házasság-család vonatkozásában liberális praxist követnek/követtek (lásd 6. táblázat).

6. táblázat

Liberális házassági praxist követők aránya az önbesorolási státuszok szerint
(N=155, TÁRKI, 1994)*

liberális házassági praxis önbesorolási státusz	liberális praxis		nem liberális		összesen	
	N	százalék	N	százalék	N	százalék
alsó osztály	39	29,6	93	70,5	132	8,9
munkásosztály	145	25,2	434	75,0	579	39,2
alsó-középosztály	78	28,1	200	71,9	278	18,8
középosztály	107	23,8	342	76,2	445	30,4
felső-középosztály	11	42,3	15	57,7	26	1,8
felső osztály	2	50,0	2	50,0	4	0,3
egyéb	4	40,0	6	60,0	10	0,7
együtt	386	26,1	1092	73,9	1478	100,0

*Elvált és/vagy élettársal él/élt.

A családi együttélés kérdésében szigorúan konvencionális véleményt megfogalmazóknak (lásd 5. táblázat: a minta 22%-a) túlnyomó többsége (88,4%) konzekvens gyakorlatában is, azaz elveinek megfelelően él, nem vált el és soha nem élt élettársi kapcsolatban. Következésképpen „csak” alig több mint egytizedüknek praxisa tért el saját tradicionális családfelfogásától, azaz a családdal kapcsolatban szigorúan konvenciókövető elvet vallók közül „csupán” minden *cilencsedik* *kizedik* vált el vagy élt valakivel házasságkötés nélküli életközösségben (11,9%).

A házasság kérdésében tradicionális elveket valló középosztálybeliek között némileg magasabb a családi életében liberális praxist megvalósítók aránya (14,2%), mint a teljes mintában. Következésképpen más rétegekhez képest a középosztályban magasabb a házasság kérdésében ambivalensek aránya. Úgy tűnik, hogy a minta egészéhez képest több tradicionális beállítottságú középosztálybeli vált „renitenssé”, akik úgy vélik, hogy a konvencionális házasságot meg kellene őrizni, ám saját gyakorlatukban erre képtelenek voltak.

Az életfeltételek szerepe a családdal kapcsolatos szigorúan tradíciókövető elvekben és a „liberális” praxisban

A tradicionális értékkövetés korábbi vizsgálataink szerint elsősorban a társadalom hátrányos helyzetű csoportjaira jellemző, a nők, idősek, iskolázatlanok, falun élők szigorúbbak, kitartóbban ragaszkodnak a hagyományokhoz, mint mások (Utasi 1987; 1995).

Egyszerű korrelációs számítással azt kutattuk, hogy a családösszetartásra irányuló szigorú tradicionális értékkövetés (KONZERV) milyen életfeltételi tényezőkkel mutat szoros összefüggést.

KONZERV

KONZERV	1.000
LIBPRAX	-.1374**
NEM	.0427
ELETKOR	-.3054**
ISKOLA	-.2630**
JOVEDELEM	-.0965**
APAISK	-.1657**

(Sznignifikancia szint: * -.01, ** -.001)

A bevont életfeltételi dimenziók többsége szignifikáns kapcsolatot jelzett a szigorú tradicionális családösszetartó attitűddel, legerősebb együttjárást az életkorral találunk, azaz azt a triviálisnak tekinthető következtetést vonhatjuk le, hogy minél idősebb a megkérdezett, annál nagyobb eséllyel vallja a család minden körülmények közötti összetartásának elvét, annál erősebben ragaszkodik a konvenciókhoz.

Erős az iskolai végzettség hatása is: minél alacsonyabban iskolázott a megkérdezett, annál inkább egyetért a jogilag szentesített együttélés minden körülmények közötti fenntartásának szükségességével és felbonthatatlanságának elvvel. Ezt a tendenciát tükrözi az apák iskolai végzettségét jelző korreláció is: az alacsonyabb műveltségi körből származók jobban ragaszkodnak a konvencionális házassághoz. Világosan kiderül az adatokból az is, hogy az elváltak és/vagy házasság nélkül együttélők (LIBPRAX) ritkán mondanak ellent saját gyakorlatuknak, vagyis másoknál jóval ritkábban vallják a hagyományos családi értékeket. Ugyanakkor némi kapcsolat van az alacsony jövedelem és a tradicionális családi-házassági értékkövetés között is, jelezve, hogy a gazdasági hiány szükségessé teszi a család egybentartását, erősíti az egymásrautaltságot.

Hasonló, ám fordított trendet találunk, ha a „liberális” családi-együttélési praxist követők (elváltak, házasság nélkül együttélők) (LIBPRAX) életfeltételeit vizsgáljuk.

LIBERALIS

LIBERALIS	1.0000
KONZERV	-.1374**
NEM	-.0361
ELETKOR	.0965**
ISK	.1233**
JOVEDELEM	.0792*
APAISK	.1202**

(Sznignifikancia szint: * -.01, ** -.001)

Feltűnően szoros együttjárást egyetlen életfeltételi változóval sem mértünk, s ez valószínűsíti, hogy az életfeltételi meghatározók mellett a pszichológiai és szociálpszichológiai jellegűeket is keresnünk kell a liberális házassági gyakorlat követőinek vizsgálatakor.

Az életfeltételi determinánsok közül a legerősebb szignifikáns kapcsolatot a saját és apai iskolázottsági szinttel, valamint a konvencionális családi attitűddel mértük. Vagyis nagyobb eséllyel találkozunk a konvenciókat elvető, „liberális” együttélést és/vagy válást választókkal a magasabb iskolai végzettségűek között, mint az iskolázatlanok csoportjában. Az adatok megerősítik azt is, hogy a művelt családba születettek másoknál nagyobb szabadsággal, s így nagyobb arányban „rúgják fel” a konvencionális szokásokat a házassági-családi együttélés területén. A magasabb jövedelem és a fiatalabb életkor ugyancsak nagyobb eséllyel eredményez liberális házassági gyakorlatot.

A korrelációs értékek azonban ez utóbbiak esetében különösen alacsonyak, így – a fennálló szignifikáns kapcsolatok ellenére is – a szociológiai motívumoknál minden bizonnyal fontosabb szerepet játszanak a pszichológiai és szociálpszichológiai motívumok a konvencióktól eltérő családi-házassági kapcsolat választásában. A meglévő szignifikáns kapcsolatok azonban kétségkívül mutatják, hogy a társadalmi-létfeltételi meghatározók sem elhanyagolhatók.

A középosztályi házasságok várható alakulásáról

A vizsgálat szerint a konvencionális családi-házassági együttélés követése jellemző a társadalom túlnyomó többségének értékrendszerére és praxisára. A hagyományos párkapcsolat igenlését és a házassághoz kötődő együttélés igényét fogalmazta meg a megkérdezettek döntő többsége, és saját életében, gyakorlatában is ezt igyekszik követni. Ugyanakkor az is igaz, hogy a konvencionálistól eltérő családi értékek és gyakorlat egyre szélesebb körben terjed a középosztályok gerincét alkotó rétegben is.

Sajátos a középosztályok válással kapcsolatos praxisa. Az önmagukat alsó-középosztályba sorolók egy része még csak most emelkedett, most integrálódik a középosztály soraiba. Fokozott mértékben igyekszik demonstrálni középosztályhoz tartozását, miközben meg akarja különböztetni magát életstílusával az alatta lévőkötől, hajdani rétegétől. Túlzott igyekezetével jobban követi a felülről „diktált” mintákat, ezzel együtt a válási „divatot” és az élettársi életközösség vállalását is, mint a középosztályok magját jelentő „középső középosztály” tagjai.

A középső középosztály – mint sok más területen – az arany középút követőjeként igyekszik őrizni a hagyományos házassági-családi formát, egységet. Az elváltak és a házasság nélküli életközösséget választók aránya ebben a rétegben

alacsonyabb, mint az egyre feljebb törő alsó-középosztály tagjai között, s még inkább az, ha a felső-középosztálybeliek gyakorlatával hasonlítjuk össze.

A felső-középosztálybeliek tágabb mozgásteret biztosító életfeltételeikhez igazítják házassági praxisukat. A kisebb materiális és szimbolikus vagyonnal rendelkező másik két középosztályi réteghez képest jóval nagyobb szabadsággal választanak partnert, követnek liberális gyakorlatot párkapcsolataikban.

A liberális gyakorlat a középosztályok valamennyi rétegében elsősorban a fiatalokra, az iskolázottabbakra, s a műveltebb családokban nevelkedettekre jellemző.

Ugyanakkor sajátos *ciklikusság figyelhető meg* a státusz-identifikációs skálán felfelé haladva. Az alsó osztályban magasabb a liberális házassági gyakorlatot követők aránya, mint a fölöttük elhelyezkedő „munkásosztályba” soroltak státuszrétegében. Az önmagukat a munkásosztályba sorolók – mivel az alsóhoz képest magasabban lévőeknek, s így emelkedésnek érzik státuszukat – jobban ügyelnek relatív helyzetük biztonságára, míg az alsó-osztályba tartozók egy részének szétforgácsolt értékrendszere, másoknak lumpen életvezetése lehetetlenné teszi a házassági-családi kapcsolat biztonságának, kontinuitásának megőrzését.

A következő ciklust az alsó-középosztály vezeti be. Ők a középosztály alsó peremén helyezik el magukat, ám hiányos javaik ellenére sokan közülük a középosztály mintaadója, vagyis a felső-középosztály által diktált minták átvételére törekednek. Teszik ezt anélkül, hogy birtokában lennének a felső-középosztály számára szabadabb választást biztosító feltételrendszernek. Igyekeznek átvenni a felső-középosztálytól – annak ellenére, hogy a családi biztonságot ez nagymértékben megingatja – a folyamatos párválasztás és „újítás” gyakorlatát is. A liberális házassági gyakorlatot követő alsó-középosztálybeliek azután gyakran „visszahullanak” az alacsonyabb státuszcsoporthoz valamelyikébe.

A felső-középosztályban széles körben általános a liberális házassági gyakorlat. A felső-középosztályi besorolást választottak közel fele vagy válásával, vagy házasság nélküli partnerkapcsolatával, vagy mindkettővel élete során már negligálta a konvencionális családi értékeket. Javaik bősége révén erre több lehetőségük van, mint az alacsonyabb státuszcsoporthoz tartozóknak.

Mindazonáltal a vizsgálat tanúsága szerint még a felső-középosztályba soroltak egytizede is szigorúan konvencionális elveket vall a házasság és család kérdésében, sőt az átlagnál magasabb arányban utasítják el a válást a házassági konfliktus megoldásaként. Vagyis *a felső-középosztály a leginkább ambivalens a házasság-család kérdésében*. A családot, a megkötött házasságot fenn kívánja tartani, miközben az individuális szabad választást követve, igényli a partner-változtatás szabadságát is.

Meglehet, a felső-középosztály tagjai is sokat veszítenek javaikból a válással, ugyanakkor ők rendelkeznek a legtöbb mobilizálható, az ismételt „talpraállást” megkönnyítő eszközzel is. Végül is amennyiben a felső-középosztály akadály

nélkül közvetítené a hierarchiában alatta elhelyezkedő rétegek számára a liberális házassági–családi praxist mint életstílus-mintát, a konvencionálistól eltérő családi–házassági kapcsolatok arányának gyors terjedése lenne várható.

Ugyanakkor láthattuk, hogy a liberális házassági praxist követők megoszlása a hierarchikus státuszcsoportokban ciklikus, az életstílus-minta nem egyenletesen terjed. Ebből arra következtethetünk, hogy egyes csoportokban, társadalmi rétegekben a liberális elvekkel szemben a biztonságra törekvés erősebb, a már elért családi vagyon, családi nyugalom fokozott féltése munkál. Ez pedig a liberális házassági kapcsolat, párcsere elvével éppen ellentétes hatásokat generál. Úgy tűnik, hogy ez az az erő, ami fékezi és keretek közé szorítja a középosztályi családokban is a házassággal kapcsolatos liberális praxis dinamikusabb expanzióját.

Hivatkozások

- Cseh-Szombathy László 1979. *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat
- 1991. A családi értékek változása és ennek hatása a családi funkciók alakulására. In: *Társas kapcsolatok*. Gondolat
- Giddens 1973. *The Class Structure of the Advanced Societies*. London: Hutchinson
- Granovetter, M. 1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78.
- Hanák Péter 1984. Polgári lakáskultúra a nagyvárosi Budapesten. In: *Életmód: modellek és minták*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont
- Losonczy Ágnes 1977. *Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben*. Gondolat
- Di Maggio, P.-J. Mohr 1985. Cultural Capital. Educational Attainment and Marital Selection. *American Journal of Sociology*, (90) 6.
- Márai Sándor (é.n.) *Egy polgár vallomásai*. Pantheon Kiadó
- Róbert P.-Sági M. 1995. A középrétegek helyzete és társadalmi identitása. In: *A középosztályok nyomában*. MTA PTI
- Utasi Ágnes 1987. Rétegek és preferált életcélok. In: *Értékek és változások I.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont
- 1991. Az interszociális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról. In: Utasi Á. (szerk.): *Társas kapcsolatok*. Gondolat
- 1995a. Középosztály és életstílusok. *Társadalmi Szemle*, 8.
- 1995b. Középosztályi életformák és életstílusok reprodukciója és új elemei. In: *A középosztályok nyomában*. MTA PTI
- Veblen, T. M. 1975. *A dologtalan osztály elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Weber, M. 1987. *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Weisz István 1930. *A mai magyar társadalom. A felső négyezer*. Magyar Szemle Társaság